

УДК 339.13(477)

Ярема О.Р.

*аспірант кафедри маркетингу
Львівського національного університету
імені Івана Франка***МОНОПОЛІЗОВАНИЙ ДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР
У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ****MONOPOLIZED PUBLIC SECTOR
IN THE SYSTEM UKRAINE NATIONAL ECONOMY****АНОТАЦІЯ**

У статті з'ясовано суть, особливості та роль державного монополізованого сектору в ринковій економіці України, місце і роль державного монополізованого сектору економіки України. Визначено переваги та недоліки природних монополій. Розглянуто корупційні чинники в діяльності державних монополізованих підприємств та способи їх подолання.

Ключові слова: монополія, природна монополія, державний сектор, монополізація, корупційна діяльність, приватизація.

АННОТАЦИЯ

В статье выявлены сущность, особенности и роль государственного монополизированного сектора в рыночной экономике Украины, место и роль государственного монополизированного сектора экономики Украины. Определены преимущества и недостатки естественных монополий. Рассмотрены коррупционные факторы в деятельности государственных монополизированных предприятий и способы их преодоления.

Ключевые слова: монополия, естественная монополия, государственный сектор, монополизация, коррупционная деятельность, приватизация.

ANNOTATION

The article revealed the peculiarities of monopolies in Ukraine, the place and role of the public sector monopolized economy of Ukraine. Advantages and disadvantages of natural monopolies. We consider corruption as factors of state monopoly enterprises and ways to overcome them.

Keywords: monopoly, natural monopoly, public sector, monopolization, corruption activity, privatization.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки важко знайти приклад абсолютно конкурентного або абсолютно монополізованого секторів національної економіки. Між цими секторами відбувається постійно діючий процес взаємодії, що полягає у посиленні або послабленні окремого з них.

Теоретики економічної науки стверджують, що причиною виникнення монополії є бажання посісти певне становище, підпорядковуючи працю і доходи інших людей [4]. Означена теза не викликає жодних заперечень і у сучасних науковців.

В адміністративній економіці колишнього СРСР панувала тотальна державна монополія у сфері виробництва і розподілу. У незалежній Україні причини існування монополії різні. Зокрема, закрита монополія передбачає захист від конкуренції з допомогою юридичних обмежень. Ринкові поштові послуги, виробництво зброї, авіакосмічної техніки здійснюються виключно державними підприємствами. Було надзвичайно мало тих монопольних під-

приємств, які контролювали ринки певного товару завдяки патентам чи авторським правам. В інших сферах, зокрема у залізничному транспорті, існують природні монополії. Їх функціонування є економічно обґрунтованим, оскільки збільшення конкуруючих фірм у цій сфері (будівництво альтернативних залізничних ліній) призвело б до зростання витрат, підвищення цін на товари і послуги і було б економічно недоцільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми природних монополій закладено в працях таких провідних західних економістів, як Дж. Стіглер, Дж. Мілля, А. Курно, П. Ван Дорена, Г. Демшица, У. Баумоля. Серед російських економістів можна виділити дослідження Е. Балацького, М. Дерябіної, О. Богомолова, М. Кутерміна, Є. Кудряшової та ін. В українській економічній літературі останнім часом також з'явилося багато робіт, присвячених дослідженню взаємозв'язку діяльності монопольних структур та ефективності національної економіки. Це праці А. Чухно, М. Чечетова, І. Жданова, Ж. Поплавської, М. Михальчишина, С. Панчишина, Ю. Пахомової, А. Поручника, С. Соколенка, А. Філіпенка, О. Соскіна, Г. Фелюка, Ю. Стадницького, В. Кривуцького.

Виділення невирішених раніше чистин загальної проблеми. Одним із найважливіших і дискусійних питань є визначення місця і ролі сучасного державного монополізованого сектору в економіці України. Найбільш гострі дискусії мають місце у стінах Верховної Ради і Кабінету Міністрів України. Прем'єр Міністр України А. Яценюк відзначив необхідність скорочення державного сектору, передусім монополізованих державних підприємств, мотивуючи це їх хронічною збитковістю. Приватизації підлягають такі природні державні монополії, як «Укрзалізниця», концерн «Укрспирт», НАК «Нафтогаз України», Одеський припортовий завод, «Укрпошта» та ін. Усього понад 1500 підприємств.

Мета статті полягає у теоретичному осмисленні проблем, пов'язаних з функціонуванням природних монополій, розробці концептуальних основ системи державного регулювання національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багато сучасних економістів-науковців, як і класиків-попередників, розглядають монополію як явище негативне. Вони переконують, що на відміну від досконалої конкуренції чиста монополія не досягає ні виробничої, ні розподільчої ефективності [6].

Однак більшість науковців погоджуються з думкою про те, що природні монополії мають свої як недоліки, так і переваги [7].

Перевагами є:

- можливий ефект від зростання масштабів виробництва;
- можливість мобілізації значних фінансових ресурсів для оновлення основного капіталу;
- використання досягнень НТП.

У світовій та вітчизняній економічній літературі достатньо широко висвітлені наслідки монополізму: неповне використання виробничих потужностей, високі витрати, невідповідність якості та обсягів вироблених товарів і послуг, попиту споживачів, перерозподіл доходів на користь монополіста. Однак для сучасної економічної науки і практики більш важливим є з'ясування причин, які зумовлюють таку ситуацію. Необхідно дати відповідь на питання щодо низької ефективності в Україні державного монополізованого сектору і державного підприємства загалом порівняно з приватним. Адже за логікою веденням бізнесу і державні і приватні підприємства повинні знаходитися в однакових умовах. Чому ж тоді державні монополістичні підприємства володіючи повною інформацією про ринок товарів, послуг, перебуваючи у неконкурентному привілейованому становищі, за двадцять п'ять років незалежності України не лише не спромоглися створити додаткові цінності, а системно їх знищували?

Відповідь на це питання варто шукати у площині вирішення двох проблем: реалізації інтересів та розподілу ресурсів у різних секторах. В основі реалізації інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, незалежно від форм власності, закладено бажання отримати максимальний прибуток. Однак механізм отримання цих прибутків дещо відмінний на підприємствах державного і приватного секторів. Приватний підприємець ризикує своїм майном і становищем на ринку. Найманий керівник, менеджер ризикує своїм іміджем і займаною посадою. Імідж, як свідчить практика, є цінним активом у довгостроковій перспективі. У короткостроковому періоді ним можна знехтувати якщо очікувані особисті вигоди будуть гранично високими. За приклад може слугувати організація менеджменту на одному із найбільших монополізованих підприємств України – ДП «Укрспирт». Це підприємство є монополістичним виробником спирту, в склад якого входить більше півсотні спиртозаводів України. Керівництво підприємства змінюється не лише з кожною наступною владою, а багаторазово упродовж функціонування одного складу Кабінету Міні-

стрів. У червні 2014 року за розтрату державних коштів у особливо великих розмірів у розшук було оголошено генерального директора підприємства Олександра Харта, а у січні 2015 р. податкова поліція оголосила підозру вже його наступнику – Михайлу Лабутіну. Тіньові кримінальні схеми діяльності означених керівників призвели до того, що у 2014 р. близько 40% українського ринку алкоголю працювало в тіні, а державний бюджет у 2013–2014 рр. щорічно недоотримував від 3 до 5 млрд грн [1]. Якщо врахувати кошти, які неотримав бюджет через невраховані акцизні марки, то збитки держави становлять більше 6 млрд грн [2].

З 16 листопада 2015 року Міністерство аграрної політики і продовольства оголосило черговий новий конкурс на посаду директора ДП «Укрспирт». Однак лише наприкінці 2015 року заплановано оголосити конкурсні пропозиції.

Визначальна частка збитків ДП «Укрспирт» припадає через фіктивні підприємницькі операції. Наприклад у 2012–2013 рр. дане підприємство перераховувало 830 млн грн за поставку зерна і консультаційні послуги комерційній структурі, яка не існує і ніколи не здійснювала фінансово-господарської діяльності [5].

У проектах українського уряду високоліквідне підприємство ДП «Укрспирт» попадає до переліку тих, які підлягають першочерговому роздержавленню і приватизації. Водночас приклади багатьох країн Західної Європи, зокрема Польщі, засвідчують наявність державної монополії на виробництво спирту і високої ефективності цієї галузі. Там не відбуваються парламентські дискусії і обговорення щодо приватизації, зміни форми власності підприємств цієї сфери. Як свідчить практика інших країн, спиртово-лікеро-горілчаний бізнес априорі не може бути збитковим, оскільки він не потребує особливих надсучасних технологій – спрощена логістика і масовий споживач.

Очевидно, що не у державній формі власності та наявному там менеджменті причина. Якість менеджменту державних підприємств є вагомим, однак не визначальним чинником збитковості, або низької ефективності державного сектору. Основна причина полягає в існуючій упродовж всього трансформаційного періоду суперечності виробництва і розподілу на державних підприємствах. Виробництво здійснюється на державній власності, а привласнення виробленого продукту приватне. Така поведінка формує небачену за своїм масштабом корупцію. Отримані тіньові доходи ідуть на підкуп державних службовців, правоохоронних органів і судів. Система стає самодостатньою і самовідтворюючою. Варто зауважити, що корупційні дії упродовж усіх років незалежності здійснювалися за прямої підтримки державних структур.

Однією із причин неефективності державного сектору, як вважають окремі економісти, є необхідність виробництва і надання тих суспільних

благ, які мало цікавлять приватний сектор [10]. З зазначеною вище тезою важко не погодитися. Не лише в адміністративній економіці, але і в усі роки трансформаційного періоду державні підприємства виконують невластиві їм функції з підтримки об'єктів соціальної інфраструктури у місцях ведення підприємницької діяльності. Наприклад, у системі Укрзалізниці були сотні і частково зараз залишаються об'єкти соціальної сфери (лікарні, санаторії, об'єкти культури). Вони фінансуються підприємством за рахунок власних прибутків. Є населенні пункти де залізничні підприємства є містоутворюючими, тобто вони формують місцеві бюджети. Тільки на Південно-Західній залізниці їх майже 50. Реформування таких підприємств призвело би до звільнення десятків тисяч працівників, а міста залишаться, без платежів [9]. Однак для розуміння наслідків діяльності монополістичних державних підприємств необхідно з'ясувати всі причини, які змушують господарюючого суб'єкта діяти так чи інакше в конкретній ситуації. У багатьох випадках дії монополістичного об'єднань в Україні не вкладаються у логіку існуючої економічної теорії. Наприклад, чим менша еластичність попиту, тим більша монопольна влада. Однак дослідження ринку палива для населення, зокрема двох підприємств-монополістів – ВАТ «Облпаливо» і ВАТ «Львівгаз», які проведені Львівськими науковцями Ж. Поплавською та Н. Михальчишином, свідчать про зворотну тенденцію: чим більша еластичність попиту, тим більша монопольна влада [7]. Зміни у взаємозв'язках між еластичністю попиту монопольною владою є доказом можливого впливу двох чинників державного регулювання, або тіншової діяльності.

Інший приклад. Економічна теорія ствержує, що монополіст прагне максимізувати свої прибутки шляхом підвищення цін до таких, які здатний витримати ринок. Практика засвідчує протилежне. Виявляється, що монопольна ціна дуже часто є нижча від конкурентної. Тут не йде мова про використання монопольно-низької ціни з метою усунення з ринку конкурента. Зниження ціни, доходів державного підприємства пов'язане із тіншовою, корупційною діяльністю. Практика засвідчує, що якщо у логіку підприємницької діяльності будь-якого державного підприємства, у тому числі і монополіста, втручається корупційний чинник, постулати економічної теорії не витримуються. Приводимо декілька типових прикладів, які засвідчують вищезазначене і висвітлюються у засобах масової інформації [3]:

1. Заниження ставки на кошти підприємств, які зберігаються у комерційних банках.

2. Продаж продукції за заниженими цінами, коли різницю отримує директор через готівку, або офшори.

3. Наявність посередницьких фірм, які закупають 50-100% виробленої на державних підприємствах продукції за низькими цінами, а продають у рази дорожче.

4. Передоплата за товари і послуги фірмам, які перебувають на межі банкрутства. Коли ж воно настає, гроші не повертаються. Найчастіше має місце у будівельній індустрії.

5. «Відкати» директорам державних фірм закупівля товарів по завищених цінах. Тут можливе використання варіанту із нагромодження наднормативних товарних запасів і варіанту укладання специфічного оформлення угод коли партнером є наперед визначена фірма.

6. Плата за послуги ІТ компанії, коли розробниками є співробітники самого державного підприємства.

7. Здача в оренду державного майна за низькими цінами. Підприємство обґрунтовує свої дії незавантаженістю виробничих площ, збитковістю, а галузеве Міністерство дає згоду.

8. Передача державного майна в оренду на умовах, що вартістю ремонту включається у величину орендної плати. У результаті достатньо стають ситуації, коли вартість ремонту перевищує вартість орендованого майна і воно переходить у власність орендаря.

9. Завищена частка приватних інвестицій у спільну державно-приватну підприємницьку діяльність.

Мають місце неординарні приклади, коли у галузевих міністерствах працюють лобісти державних монополій, які за окрему плату проштовхують необхідні підприємству рішення.

Кожний із вищезазначених прикладів не лише спотворює теоретичні постулати економічної теорії, але, щонайгірше, спонукає до прийняття суперечливих та шкідливих з точки зору інтересів держави висновків. Одним із них є активне проштовхування в урядово-політичному середовищі думки про необхідність поглибленої приватизації залишків державного сектора економіки. В Україні державний сектор надто великий, а більшість державних підприємств – збиткові, стверджують урядовці. Наприклад, тільки в аграрному бізнесі із 500 державних компаній прибутковими у 2014 році були лише 20 [9]. Тому для держави непосильним тягарем стає їх утримання.

Висновки державних чиновників ґрунтуються не лише на реальній статистиці, але і на дослідженнях різних експертних груп. Аналітики Центру економічної стратегії виходячи із результатів емпіричних досліджень, прийшли до висновку, що частка державного сектору економіки є завищеною. Україна займає дев'яте місце у світі за величиною державних видатків у ВВП. При цьому інституційна здатність держави – ефективно управляти, регулювати економіку, стримувати корупцію – дуже низька, на рівні країн третього світу стверджують вони [11].

Висновки. Не викликає жодного сумніву справедливості прагнення держави позбутися хронічно збиткових упродовж тривалого періоду часу державних підприємств. Однак новітня приватизація з метою уникнення негативних наслідків минулого має мати чітко окреслену мету, меха-

нізм, продумані результати наслідків. Стратегічні високоліквідні підприємства (ДП «Укрспирт», «Одеський припортовий завод») мають залишатися у державній власності. Показник прибутковості не можна вважати достатнім критерієм при оцінці ефективності державних підприємств. Необхідно прорахувати, як, наприклад, вплине приватизація Укрспирту на діяльність фармацевтичної галузі України. Чи не призведе можливе зростання цін на спирт до зростання цін на спиртовмісткі ліки і препарати. Держава повинна мати певну гарантію, що приватизовані підприємства будуть більш ефективними ніж колишні державні. Досвід приватизації у 90-х роках ХХ ст. металургійної, машинобудівної, хімічної промисловості засвідчує відсутність такої гарантії. Сучасні умови: криза, війна ще раз свідчать, що приватний сектор одночасно не здатний забезпечити умови розширеного відтворення і забезпечити обороноздатність країни.

Для підвищення ефективності функціонування державного сектора є достатні для цього важелі: адміністративні і ринкові. Держава може проводити контроль різноманітними засобами (шляхом регламентації) без того, щоб брати на себе контроль за власністю. Визначальним інституційним напрямом, здатним забезпечити ефективність державних монополізованих підприємств, є формування антикорупційного механізму.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аргумент [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Електронні дані. Режим доступу: [http:// argumentua.com](http://argumentua.com).
2. Главком [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Електронні дані. Режим доступу: <http:// glavcom.ua>.
3. Liga.net [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Електронні дані. Режим доступу: <http://www.liga.net/projects/corruption/> На службі народа. Как выводятся миллиарды из госкомпаний.
4. Маршал А. Принцип политической экономики / А. Маршал // В 3 т.: Персан. – М.: Прогрес, 1983–1984. – Т. 1, 415 с.
5. Мета [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Електронні дані. Режим доступу: <http://news.meta.ua/> (02.10.2015) В Укрспирте разворовали почти 900 млн. грн., financeobozrivatel.com business, and finance.
6. Панчишин С. Аналітична економія макроекономіка і мікроекономіка / С. Панчишин, П. Островерх // Навч. посіб.: У 2 кн. – КН. 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка – 4-те вид.; випр і доц. – К.: Знання, 2006. – С. 170.
7. Поплавська Ж. Формування та регулювання конкурентних відносин на монополізованих ринках: теоретичний та прикладний аспект / Поплавська Ж.В., Михальчишин Н.Л. // Монографія. – Львів: ТзОВ «Компанія «Манускрипт», 2010. – С. 30-31, с. 62-63, 296 с.
8. Обозреватель [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Електронні дані. Режим доступу: <http://finance.obozrevatel.com/>.
9. Час. ua [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Електронні дані. Режим доступу: <http://timeua.com> – Аграрні активи пустять з молотка.
10. Чечетов М. Управління державними корпоративними правами у контексті економічної стратегії держави / Чечетов М., Жданов І. // Економіка України, 2003. – № 8. – С. 9.
11. LB.ua [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Електронні дані. Режим доступу: <http://ukr.lb.ua> – Какой должна быть доля государства в экономике.